

USURBIL "ERRI BILDUAREN" SEIREUNGARREN URTEAN

(Erriarentzat itzaldi)

Orain urte batzuek, egin zizuten itzaldi bat, zuen Eliz ederreko Torre apain galantaren irureun urte betetzea zala-ta.

Gaur beste itzaldi bat eskatu didazute, zuen Usurbil polit au «Erri Bildu» izatera iritxi zan-eko seireun urte betetzea dala-ta.

Orduko itzaldian, naasi-antxean, Usurbil'go Geologia —Usurbil'go lurraren sorrera— batez ere ikutu nuan, eta ondoren, Maisu Ibero'ren Torre bikañaz gañera, Elizaren zenbait gauza uste det ikutu nuala: zala Elizaren estiloa, zala Aldare Nagusiaren ederra etab.

Gaur, Usurbil'go Erriaz beraz —Erri Bilduaz— mintzatuko naitzazute. Nola egin ziñaten Erri Bildu, aurten seireun urte? «Erri Bildu», erderaz «Villa»?...

Ia zerbait jakingarri ta garrantzitsu esaten dizutedan.

USURBIL, ERNANI-LUR; DONOSTI-LUR; ERRI BEREZI

Gaur Usurbil, Erri berezi da; Leen, Donostia'ren puska izan zan; bañan leenago, Ernani'ren puska.

Seireun urte dira, Erri berezi zeratela; berreun bat urtez izan ziñaten Donostia'ren zati; askoz geiago —millaka urtez— Ernani'ren zati.

CORRIGENDA.—Zuzenketa bat egin bearrean gaude, gaurko itzaldi au argitaldu baño leen. Geroneko EGAN'en argitaldu genduan "Bergara, erri bilduan" oker bat jalki zitzaigun; itzaldiko fitxak erabiltzean, Elgoibar'i zegokion fitxa bat, Bergara'ri erantsi genion: Elgoibar'ko Olasotarren fitxa Bergara'ri erantsi. Ganboarren buru nagusi ziran Olasotarrak, etziran Bergara'koak, Elgoibar'koak baizik, gerora Bergara'n ere Olasotarrak otsaundiko izan ziran arren. Bego, beraz, gauza, ortan.

Ikusten dezutenez, Usurbil-inguruko egoerak, ez dira beti berdiñak izan. Izan ere, antziña-antziña, lur guzti auk, artzai-lurrak ziran. Eta artzai-garaian, Usurbil Ernani'ren lur egiten zan. Artzai-garai artan, orain «erriak» bezela, orduan «lurraldeak» ziran, lurralde luze-zabal aundiak. Inguru oetan, besteak beste, olako bi lurralde ziran, benetan lurralde aundi: bata Oyartzun —Urumea'tik Bidasoa'raño—; eta bestea Ernani —Urumea'tik Oria'raño (1).

Lurralde aien mugak, ibaitik ibaira izan oi ziran; gaur menditik mendira bezela, orduan ibaitik ibaira. Ernani-lurrak Urumea'tik Oria'raño zabaltzen eta luzatzen ziran; eta, ola, Ernani'ren barruan sartzen ziran, —gero sortuko zan Donosti-inguru guztiaz, eta, La-sarte'z gañera— baita Usurbil eta Orio ere. Dana Ernani-lur.

Lurraren izatera orrek orla iraun zuan millaka urtez —artzai-kulturak gure artean iraun zuan arte—. Gero etorri zan garai bat, Nafarroa'ko Errege Santxo «Jakintsuk», Ernani-lur artan Donostia sortu zuana, alde batetik Bayona'rekin «merkataritza», «Comercioa» indartzeko, eta bestetik Donostia'ko inguruan artiga, nekazaritza ezartzeko —nekazaritza, leengo bertako artzantzaz gañera—. 1180'gn urtetsuan gertatu bait zan ori. Eta orduan sortu zuan Errege nafar ark inguru ontan juridizio-egoera berri bat. Berak sortutako Donosti berri ura indartu bearrez, juridizio ikaragarri bat erantsi zion Donosti sortu-berriari: «Ondarribia'tik Orio'raño'koa»: ots! leen Ernani'k eta Oyartzun'ek, bion artean zuten guztia, erantsi zion berak Donostia'ri.

Juridizio izugarri artan sartzen zan, esan degun bezela, zuen Usurbil.

Orain gauza jakingarri bat tarte ortan: esan degun neurrian, Oria ibaiaren beste aldeko lurrak, etziran Ernani-lur, Zizurkil-lur baik. Beraz neurri ortan, Zubieta eta San Esteban, etziran Ernani-lur, etziran Usurbil-lur, gero noizpait Usurbil'go egin baziran ere ez bait dakigu noiz, bear bada, arestian aipatu degun Santxo «Jakintsuk» Donostia'ko juridizio aundia zortu zuanean-edo.

Dana dala, orain seireun urte, Usurbil oraindikan Donostia'ko juridizio zan.

(1) Ikus LECUONA MANUEL: "Las Parroquias de San Sebastián - Aspectos histórico-arqueológicos": separata de "San Sebastián - Curso breve sobre la vida y milagros de una Ciudad": San Sebastián, 1964 - "Gráficas IZARRA". pág. 168. LECUONA MANUEL: "Escollos de nuestra Historiografía": separata de "Boletín de la Real Sociedad de los Amigos del País"; San Sebastián, 1971. pág. 6. LECUONA MANUEL: "La Parroquia de San Sebastián el Antiguo": Conferencia: Editorial "Gráficas IZARRA", 1963. pág. 9 et sequ.

USURBIL, KOLAZIO

Zer zan-ordea, Usurbil, Donostiaren barruan?

Gipuzkoa'ko histori-zale sonatuenetan bat dan Gorosabel'ek, bere «Diccionario histórico-geográfico-descriptivo de los pueblos de Guipúzcoa» deritzan liburu bikañean, Usurbil'en izaera-egoera orri, «kolazio» esaten dio: «*Usúrbil, en su origen, era una mera colación de San Sebastián*».

Ba dakit, zuetako askori pentsakizun aundi eman diola «kolazio» itz orrek, eta zer esan nai duan jakin naiean zaudetela.

Gorosabel'ek berak, «kolazio» dalako orri, ñoiz «alde» esaten dio, eta berdin, baita, «parrokia» ere, eta «barrio». Nolanai dala, Gipuzkoa'n kolazioak, erriak ziran, erri jatorrak - beren Batzarrakin, beren ondasunak (mendiak etab.) gobernatzeko, administratzeko eskubide guztiakin, ots! «administrazio-bizitza» oso-osorik zeukatela; bañan Juridizioa falta, Alkaterik ez, erritarren eskubideak zaitzeko ta erabakitzeko, eta gaizkilleak eta lapurrak pertsegitzeko ta zigortzeko, beren Alkaterik ez. Usurbil'ek bere Alkatea, Donostia'n zuan. Beste itz batzuetan: Usurbil Donostia'ko Juridizioari erantsia egola. Ori esan nai bait du *kolazio* itzak: erri bat beste zenbaitzuekin bildua, pillatua egotea. Usurbil, Donostia'rekin. Erri-izatez, erri jator, eunka batzuek etxek osatutako erri jator; bañan Alkaterik izateko eskubiderikan gabe.

Zenbat etxek osatzen zuten Usurbil ura, Usurbil'go kolazio-erri ura?

Ez dakigu. Bakar-bakarrikan esan dezakegu, elkarrekin alderen txuen bizi ziranak osatuko zutela. Au ere bai: asiera-asieran —Donostia'ko Juridizioa Santxo «Jakintsuk» sortu baño leenago, Usurbil Ernani'ko Juridizioan bizi zanean (artzai-garaian, alegia)— ibaiaz onuzko aldekoak bakarrik sartuko zirala Usurbil artan; ots! oraingo Elizaldeko ta Usurbil Zaarrekoak bakarrik —Zubietakoak eta San Esteban'goak, ez, gerora, Donostia'ko Juridizio-garaian, edo berak ere sartu baziran ere—. Agiñaga bera, asiera artan, ez bait zan sartuko, naiz ta gero bera ere bai, bere betiko bereizkuntzakin.

KOLAZIOAK GIPUZKOAN

Gipuzkoa guztian, garai artan, ez Usurbil bakarrik, erri asko ta asko —geienak— olako kolazio ziran, ots! besteren juridizioan bizi ziran auzoak, «aldeak», erri, juridizio gabeak, Alkate gabeak.

Villafranka-Ordizia-inguruan, Ordizia'ren kolazio ziran, bai Beasain, bai Isasondo, bai Legorreta, bai Gaintza, bai Zaldibia, bai Lazkano'ko zenbait etxe ere.

Segura-inguruan, berdin, Segura'ren kolazio ziran, Zegama, Zearain, Gabiria, Idiazabal, Mutiloa, Ormaiztegi, Astigarreta, Gudugarreta, Legazpia eta iñoiz baita Ezkioga eta Zumarraga, eta baita Villarreal Urretxua ere.

Berdin, baita, Tolosa-inguruan, Aduna, Alkiza, Amasa, Anoeta, Belauntza, Berastegi, Zizurkil, Elduayen, Gaztelu, Ernialde, Irura, Leaburu, Lizartza ta Orexa, Tolosa'ren kolazio.

Villafranka-Ordizia-ingurukoak, Ordizia'ko juridizioan bizi ziran; eta Segurakoak, Segurakoan; eta berdin baita Tolosa'koak ere Tolosa'ko juridizioan, ots! erri Nagusi oietako Alkatearen mendean bizi ziran, eskubideak erabaki ta zaitzeko, eta lapurrak eta iltzalleak zigortzeko gaian.

Kolazio oiei iñoiz esaten zaie baita «Parrokia» ere, Santuaren baten izenpean, beren asieran, beste erri asko bezela, Elizaren babesean sortu ziran señaile. Oyartzun'i, adibidez, paperetan alaxe esaten zaio askotan, *Parroquia de San Esteban de Lartaun*.

Iñoiz baita esaten zaie «Universidad»'ere, izen onek askotan kolazio baño beste malla bat badirudi ere; ala Errexil, eta Irun, eta Lezo, eta Zegama iñoiz, eta Bergara-inguruan Uzarraga —geroko Antzuola— eta Oxirondo bera, gaur Bergara'ko barrio dana. Gauza naasitxoak bait dira guretzat gaur Unibertsidade-ta izen oiek. Nolanai dala, gauza argia, au da: kolazio-izenekoak etzutela beren juridiziorik, naiz-eta bai beren ondasunen gobernua; etzutela beren Alkatearik, Alkate jatorrik; eta beren auziak Erri Nagusi aietan —Segura'n, Tolosa'n, Ordizia'n tab.— erabaki bear izaten zituztela... Arik-eta geienak XVII Gizaldian beren Juridizioaren jabe egin ziran arte.

XVII Gizaldian.

Usurbil-ordea, gai ontan, goiztiarrago ibilli zan; XIV Gizaldian egin zan bere juridizioaren, bere erritasunaren jabe.

Etzan izan bera bakarrik. Beste askok ere oso garaiz lortu zuten eskubide ori: ala Tolosa'k 1256'an; Bergara'k 1268'an; Mondragoe'k 1260'an; Mutriku'k 1209'an Getaria'rekin; Erretereria'k 1320'an; eta ondotoz leenago Donostia'k. Donostia'k bere Fueroa —bere sorrerako Fueroa— leenagokoa bait du: 1150'etik 1190 artekoa. Fuero orren egitez, ain zuzen, gelditu bait zitzaigun Usurbil Donostia'ren Juridizioan —Ondarribia'tik asita Orío'raño luzatzen zan Donostia'ko juridizio aundian.

Nafarroa'ko Santxo «Jakintsuk» eman zion Donostia'ri, dakizuten bezela, Fuero ura. Beste Errege «Jakintsu» bat, Gaztela'ko, X Alfontso «Jakintsua» izan bait zan, Tolosa'ri ta Segura'ri ta Villafranka-Ordizia'ri mesede bera egin ziena; eta berdin baita Mondragoe'ri eta Bergara'ri ere; leenago, berriz, Alfontso VIII'ak Ondarribia'ri

eta Getaria ta Motriko'ri; geroztik, berriz, Alfontso XI'ak Errenteria'ri.

Alfontso XI onen seme, ENRIKE II, «Trastamarakoa» zeritzana, izan zan, dakizuten bezela, Usurbil'i 1371'ganean mesede bera egin ziona.

Ikustagun istanpatean orain, zein zan ENRIKE II, «Trastamarako» zeritzan Errege au.

USURBILL'EN ERREGE MESEDEGILLEA

Usurbill'en Errege mesedegillea, Enrike II izan zala esan degu.

Errege au, itz bitan esateko, Don Pedro «El cruel» esan oi zaion Erregeren ugaz-anaia zan. Bi anaiak, Alfontso XI'aren semeak ziran: Pedro, seme jatorra; Enrike, sasikoa. Biok elkarren etsai aundiak izan ziran beren bizitzan. Pedro, gizon gogorra, biotz gogorrekoa izan zan: eriotz asko egin zituan. Enrike'ren ama ere berak il zuala uste bait da. Enrike'k gorroto zion orregatik Pedro'ri; eta berdin baita, oso gorroto zioten bere mendeko askok eta askok ere. Eta gogorkeri aiengatik, Pedro baztatu-ta, 1366'gn. urtean, Kalahorra'n, Enrike, Errege aitortu zuten bere aldekoak; eta, geroztik gerra piztu zan Kastilla'n eta ingurumari guztian.

Eta, orain guri dagokigunez, Euskalerrian ba ziran Pedro'ren aldekoak; bañan baita Enrike'ren aldekoak ere, eta gerrak, gora-beera aundiak izan zituan.

Aizkenik, jakīña da Enrike'k Montiel'en burruka batean Pedro bere eskuz il zuala; eta, eriotz orren bitartez, Enrike, Erregetza-ren jabe oso gelditu zala 1369'gn. urtean. Eta geroztik Enrike II, gerratean bere alde izan zituan erri ta jendeai mesede asko egiten saiatu zan, nabarmen-nabarmen. Mesede oiengatik bait deritza Errege au «Enrike Mesede gille».

Mesede oetan bat, Usurbil'i egin ziona izan zan. Mesede orren bitartez bait du Usurbil'ek geroztik bere buruaren jabetasun, bere Juridizio; ots! Donostia'ren mendetik aterata, bere buruaren jaun ta jabe izatea.

Begira orain, nolako Idazkiaren bidez egin zien Errege ark Usurbildarrai mesede ori.

ERREGEREN ESKUTITZA

ENRIKE, Jaungoikoaren graziaz Kastilla'ko etab. Errege naizen onek... Usurbil'go San Salvador deritzan Kolazioko biztanle, bizilagun ta parrokizaleoi. Bizi zeraten etxeak, banatuak eta elkarrengandik urruti dituzutela, aditzera eman didazute; eta, beragatik Ko-

lazio ortan Erri Bildua egin nai dezutela, bere buruaren jabe izan dedin, orla, elkarren ondoan bizi izanik, Nere serbitzua obeto egin dezazuten.

Ori dala-ta, zueri mesede ta on egiteagatik, auxe erabaki det:

Zuek, «Usurbil'go San Salvador» deritzan Kolazioko biztanle, bizilagun eta parrokizaleok egin dezazutela, San Salvador deritzan Kolazio ortan, bere buruaren jabe izango dan Erri, berezi, bildu ta ormaduna;

eta izena, «Usurbil'go Belmonte» izan dezala (ots! «Usurbil'go Mendi eder»);

eta leendikan dituzuten muga berak izan ditzala bere muga;

eta leengo usadioak izan ditzala bere usadio;

eta ez dedilla izan, beste iñungo erriren juridizioko, bere juridizioko baizik;

eta ormaz inguratu dezazutela, nai dezutenean eta al dezutenean;

eta zuen Erri ortan ipiñi ditzazutela eta izan, zuen Alkate, ta Probestu ta Juradu ta Ixkribau ta gañerako Kargodunak, Errian konbeni edo bearko dituzuten bezela;

eta zuek, eta Kargodun oiek, eta Erriko gizon onak, eta Erriko Batzarrak, izan dezazutela zeuren eskutik zeuren Juridizioa, naiz Lege-Auzitarako, naiz Gaizkille-Auzitarako;

eta izan dezazutela, Donostia'k duan Forua bera, eta Donostia'k dituan bereizkuntza ta askatasun ta usadio on eta oitura on guztiak berdin-berdin;

eta erabilli ditzazutela guzti oiek, Donostia'n erabiltzen dituzten erarik onenean bezelaxe;

eta etzaitzeltela joan, ez Donostia'k, ez beste iñungo errik eska lezaizuteken serbitzutara, ez orain, ez gero, Nere ondoren etorri litezkean Erregeen izenean, Nik Neronek eskatuta bakar-bakarrik baizik, naiz Donostia'k, naiz zuek, egin dezaiguzutela Neri edo Nere ondoren etorri litezken Kastilla'ko edo Leon'go Erregeai, Donostia'ko Errian edo inguruko gure Errietan egitea agindua dagon gauzetan;

eta Gure Eskutitz onen bidez, edo-ta onen bir-idatzi, eskribuz egindakoaren bidez, aginduz agintzen diogu, Gipuzkoa'n daukagun «Adelantado» Nagusi dalakoari, eta berdin aren mendeko Merio guztiak, eta berdin baita Donostia'ko Justizi Jaun guztiak, eta gañerako inguruko Justizi Jaun, Alkate, Juradu, Juez. Merio, Probestu, eta gañerako, gure Erreinuko Uri eta Errietako Ofizial guztiak, Gure Eskutitz au, naiz beronen bir-idatzi, esan bezela ziñatua ikusten dutenai (agitzen diegu) begira dezaizutela, Usurbil'go Belmonteko erri-tarro, Donostia'ko eta Donosti-inguruko erri-tarrai begiratzen dieten bezelaxe, bai Juridizioari, bai Justiziar, bai Foru ta Oitura Onai dagozkien gauza guztietan, eta babes ta anpara zaitzatela, gaur Nik

ematen dizutedan Nere Eskutitz onen indarrez; eta ez dezatela egin berak, ezta beste iñori egiten utzi ere Gure Eskutitz onen aurka ezertxo, ez iñun, ez iñoiz, ez iñola; baizik-ta Gure Eskutitz onek iraun dezala beti, orain duan indar osoan; eta iñor, Nere Eskutitz onen aurka ezertxo ere egiten ausar baledi, izan dezala Nere aserrea eta paga dezaidala, Nere Gordairurako, Kastilla'ko milla dobla urrezko, eta ortaz gañera, pagatu zueri ere, egindako kalte guztiaren bi alako.

Eta Nere Mesede-Eskutitz au ematen dizuet, berunezko Nere sillaturik.

Toro'ko Errian, Kastilla'ko Batzar Nagusietan, 1371'gn Agorran 11'n.

ERREGĒAK

ERREGEREN ESKUTITZA IRAKURTZEN

Aztertu dezagun, maxea dezagun orain, Erregeren Eskutitzau, Eskutitzaren itzetatik ondoren batzuek atera ditzagun.

Norbaitek pentsa lezake, egun artan Erregek emen gauza berri-berri bat sortu zuala; leenago Usurbil'ik bat-ere etzegola, alegia.

Bañan, ikusi dezuten bezela, Eskutitzak berak erantzuten dio puntu oni naiko argi. Usurbil ba zan leen ere. Egun artan Erregek bere juridizioaren jabe egin zuan. Bañan, izan, Usurbil ba zan. Eta izen bat ere ba zuan: orain duana bera: USURBIL... Erregek izen arri eraxkun bat ipiñi ziola ezik: BELMONTE: BELMONTE DE USURBIL. Eta ba zituan bere mugak ere, bere lur mugatuak; eta bere lur mugatu aietan ba zuan bere ondasun: bere errilur, bere baso, bere larre, bere ur ta iturri, eta bere bide, bere galtzada. Idazkiak berak dio ori naiko garbi; «Leendik dituzuten muga berak ditzala bere muga».

Bañan geiago oraindak; ba zituan bere Legeak ere —Usadiozko Legeak, ori bai, orduan oitzen ziran bezelakoak, alegia; bañan benetakoko Legeak—; begira nola dion Eskutitzak berak: «Leengo Usadioak ditzala bere Usadio».

Geiago oraindak: ba zenduten usurbildarrok, zeuren Eliza, gaur bezelaxe, «San Salvador» zeritzana. Ala dio Erregeren Eskutitzak: «Usurbil'go «San Salvador» deritzan Kolazioko biztanle, bizilagun eta parrokiak, egin dezatela «San Salvador» deritzan Kolazio ortan, Erri berezi, bildu ta ormaduna.» Ba zenduten, beraz, leen ere, zeuren Eliza, Eliz Parroki —ez Ermita, zenbait lekutan (Lasarte'n adibidez) zuten bezelakoa— Parroki-Eliz formala baizik.

Orra, Erregeren Eskutitzetik aterata, zer moduzko Usurbil ziña-

ten. Usurbil ark, Erri (orduko «Erri» formal) izateko, gauza bat bakkrik falta zuan, eta uraxe opa zion urte artan Eskutitz arren bidez Erregek: Juridizioa.

—Zer zan, ordea, Juridizio-kontu ori?

—Leen ere esan dizuet. Bañan itz gutxitan bir-esateko, erritarren eskubideak (*jus*) erabakitzeke, eta bakoitzarenak zaitzeko ta babes-teko agintea, al-izatea; orixe da Juridizioa (latiñez *jurisdictio*, *jus dicere*). Itz bitan, Alkaterik etzendutela. Zuen Alkatea, Donostia'n zegola; leen-leen, Donostia sortu baño leenago, Ernani'n zenduten bezela, orduan Donosti'n zendutela.

Ba zenituzten zeuren Batzarrak —eta ikusten danez, Paris-etxeko ariztian, Eliz-atzean egiten zenituzten— zuen erriko ondasunak gobernatzeko; bañan gaizkilleak eta lapurrak pertsegitzeko ta kartzelatzeko ta juzgatzeko ta zigortzeko, etzenduten eskubiderik.

Guzti ori Erregeren esku zegon, eta Erregek inguru ontan guztian Donostia'ri emanik zedukion. Orixo zan orduko emengo egoera. Etziñaten utsaren urrengo zerbait; ba zenduten zeuren izaera jator; bañan detalle ori falta: Alkatea, Juridizioa. Eta, berriz esanda ere, orixe zan aurtan seireun urte Erregek eskuratu zizuten detalla.

MILAGRO BATEN EGILLEA

Gipuzkoa'ko gañerako kolazioak XVII gizaldian logratu zuten erri berezi, beren juridizio osoaren jabe egitea: Erregeri millaka errealak ordainduaz logratu ere nola logratu zuan Usurbil'ek eskubide ori, ez XVII gizaldian, leenago, irureun urte leenago, XIV'-ean?

Norbaitek pentsa lezake tarte ortan erriko gizon aundiren batzuek ibilliko zirala: Atxegatarrak, adibidez. Atxegatar oiek, ba dakizute Usurbil'go «Aaide Nagusiak», *Patientes Mayores* zirala; Gipuzkoa guztian ezagunak, inguruko Aaide Nagusiakin «familiko» egiten ziranak; ots! Zarauz'ko «Zarauztarrakin», Iraeta'ko «Iraetatarrakin» Elgoibar'ko Olasotarrakin; Zizurkil'go San Millandarra-kin —gero biok bat egin ere bait ziran—. Ortaz gañera Atxegatar oiek San Salbador Elizaren Patroi izatera ere iritzi bait ziran.

Atxegatar oiek izan ote ziran Erregearengandik Usurbill'entzako «Erri Bildu» izateko mesede ori logratu zutenak?

Galdera onen erantzunak, ezezkoa bear du izan. Gauza jakiña da, garai artako Aaide Nagusiak Erri Bilduen etsai izan oi zirala. Ain zuzen, Erri Bilduak Gipuzkoa'n eta Bizkai'an Aaide Nagusiak gogor-egiteko sortu ziran. Atxegatarrak, beraz, etzuten lagunduko Usur-

bil'en —berak bizi ziran lurrean— beren kalterako izango zan Erri Bildurik sortzen, edo grazi ori Erregearengandik logratzen.

Beste zerbait izan zan tarte ortan. Zer? nor? Itxura danez, pau-sua artan etzan ibilli, Errege Usurbil'i mesede egiteagatik, Donostia'ri bengadizu egiteagatik baizik.

Enrike'k bere anai Pedro'rekin izan zuan gerrate artan —gerrate luze samarra izan bait zan eta gora-beera aundikoa— Donostia beti ta beti etsai izan zitzaion Enrike'ri. Donostia'k —ta bidezko ere ala dirudi bear zuala— Gipuzkoa'ko Arma-Plaza zanez, beti ere Errege «ofizialarekin» egon bear zuan; eta Errege «ofiziala», Pedro zan. Eta gertatu ere, ala gertatu zan. Donostia'k aal zuan guztia Enrike'ren kontra egin zuan. Eta Enrike'k, Errege izatera iritxi zanean, ez bait zuan berealakoan aaztuko, Donostia'ren bere kontrako egoera ura. Eta, ain xuxen, ola azaltzen da, gerra bukatu eta andikan bi urtera, Enrike aserreak Donostia'ri Usurbil kendu ziola. Orren antzeko beste bengadizu geiago ere egin bait zituan gure Errege «Mese-degilleak» baztarretan bere kontrako zenbait erri ta Jauntxorekin, batzuei kendu ta besteai emanaz.

Gure kasuan izan zitekean usurbildarren diplomazi apurren bat tarte ortan. Usurbil'ek probetxa zezakean egoera politiko ura bere alde. Dana dala, usurbildarren diplomaziagatik, edo Erregek egun aietan Donostia'ri zion tirriagatik, kontua da, Usurbil orain seireun urte, erri berezi ta era guzitako bere buruaren jabe egiña gelditu zala, Gipuzkoa'n dozenaka erri beste berreun urtez Tolosa'ren eta Segura'ren eta Villafranca Ordizia'ren kolazio xume jarraitzen zutelarik. Egiazko milagroa.

ARTZAI-KULTURA

Une ontan egoki izango da, Gorosabel histori-zaleari zuzenketa bat egitea: Asieran entzun diogun zerbaiten zuzenketa, ain zuzen. Go-goan dituzute aren itzak: «Usúrbil, EN SU ORIGEN, era una mera colación de San Sebastián». Itz oiek, Usurbil Donostia'ren barruan sortu zala esan nai dute...

Usurbil, bere asieran —*en su origen*— artzai-erri danez, Donostia baño askoz zaaragoa da. Donostia ba dakigu, Nafarroa'ko Santxo «Jakintsuk» 1180'gn. urte-inguruan sortu zuala. Eta sortu —leen ere esan degu— itxas-baztarreko portu izan zedin, Bayona'rekin salerosketa, komertzio, egiteko; eta orrekin batean, Donosti-inguruko lurretan leengo artzantzaz gañera, nekazaritza sartzeko. Usurbil, berriaz, bere izaera jatorrez, aspaldi-aspaldi artako urte aietan, artzai-erri zan —Arratzain ta Mendizorrotz-aldean—; merkatari-erri ta nekazari-erriak baño zaaragoa. Orregatik esan degu itzaldi onen asie-

ran, Usurbil, Donostia'ren zati izan baño leenago Ernani'ren zati izan zala —Ernani artzai-lurralde luze ta zabalaren zati... millaka ta millaka urtez.

Jakiña: guk emen diogun artzai-lur ori, ez dator iñungo papeldokumentutan. Eta orregatik ez du aitortzen, ez aipatzen ere, Gorosabel'ek. Dokumentuetan arkitzen ez duanik, ezer berak ez bait du aipatzen. Bañan guk ba dakigu, dokumentuez gañera, ba dagola errien historia aztarnatzeko ta xurgatzeko beste arrastorik eta iturririk: Etnologia, batez ere. Eta Etnologiatik dakigu —eta ondotox jakin ere— erriak nekazari baño leenago —millaka urtetan zear— artzai izanak dirala, Euskalerrria bezelako mendi-lurretan batez ere. Ortik dakigu, Donosti-plazako merkatariak baño eta Donosti-inguruko artigatako nekazariak baño ere zaaragoak dirala, Donosti-inguruko mendiarteko artzai-erriak, Usurbill'en antzeko erriak. Ori bai: Ernani'ko artzailurralde zabal ta luzearen barruan, geroko Donostilurrak berak ere asiera artan Ernani-lur izan ziran bezela. Orregatik, ain xuxen, Donostia'ren izena lenengo aldiz aipatzen dan dokumentuan, Donostia'ri «Ernani'ko Donostia» esaten bait zaio: *Sanctum Sebastianum de Hernani*.

Gauzak ola dira.

Orain, ori ere bai: batzuren-batzurentzat «Artzai-erri» izatea, gauza xixtriña dala, eta, bear bada, orretxegatik etzuala Gorosabel'ek aipatu naiko.

Bear bada, bai; bañan hitoria jator batean, xixtriñak izan, naiz aundi-ederrak izan, berdin-berdin aipatu bear dira gauzak.

Eta artzai-kontuak xixtriñak diran ala ez, ori, azterketa on bat egin gabe, ezin diteke erabaki. Artzai-erriak ba zuten beren kultura; eta oso interesgarria gañera. Euskalerrriari dagokionez, esan bait dezakegu, gure kultur zaarrik interesgarriena, artzai-garaikoa degula, bere oñarri, zuztar ta iturburua artzai-garaian duala (2).

Gizadi osoari buruz ari gerala ere, gizadiak artzaiari zor dio, ain aberastasan-iturri aundia dan artzantza bera; ots! abere iizien ezitzea, eskurakoitzea —dala ardia, dala beia, dala zaldia, dala txerria, dala olloa, dala katua, dala zakurra, dala astoa— eta artaldeak sortzea; artaldea, alegia, bere ondorengo guztiakin —dala esnearen gatzatzea, dala gaztai-egitea, dala artillea ariltzea eta illagiz galtzeta-puntua egitea etab. etab. Gizadiaren ekonomiaren garrantzi aundirako gauzak bait dira guzti oiek.

Euskal-kulturari gagozkiola, berriz, gure Folklorearen zatirik jatorrena, artzai-garaikoa degu: dala olerki errikoia, dirala doñu, dan-

(2) Ikus LECUONA MANUEL: "Añorga en la Artiga de San Sebastián". Conferencia: Imp. Arrieta. San Sebastián, 1957. pág. 7 seq.

tza, ipuiak... gure Izkuntza bera, gure Euskera, bere aditz arrigarriarekin, eta izkuntzaren barruan gure bertsolaritza... Guzti ori, artzai-garaiko Folklore a bait degu.

Ain zuzen —eta orain Usurbil'i eta bertsolaritzari gagozkiolarik— nun arkitu liteke Euskalerrri guztian beste ballada bat, bertsolariz ain oparo ornitua dagonik, Usurbil'dik Orio'raño ko ballada baño? XIX Gizaldian, gauza jakiña da, Pello Errota aundiaren neurri-neurriko bertsolaria —askorentzat bertsolariz ere bai, baño batez ere gizatasunez bere ofizioan malla goragokoa— Artikola'ko Udarregi izan zala. Eta ez bait da Udarregi bakarrik; ballada berontakoak ziran, baita Olloki bat, eta Saikola bat, eta Errikoetxe aita, seme ta illoba, eta Errekondo, eta Benta, ta Itxaspe ta Gaztelu etab.

Guzti ori ez bait da utsaren urrengo zerbait, errien kultura neurtu nai danean. Eta guzti ori artzai-kultura jatorra da. Ezin jo liteke, beraz, kultura xixtriñetaz olako malla goreko kultura erriko i bat.

Gorosabel aundiak etzuala jakin, olako kultura bat bear bezela neurtzen, ez da arritzeko gauza. Gorosabel, ezer bazan-ta, gizon juridiko bat zan, lege-gizona; orregatik aren historiak beti ere lege ta juridizio-kutsu aundia dute.

Gañera orduko Historiografiak —orain eun-da berrogei urteko Historiografiak— etzien Etnologi ta Etnografiari bat ere garrantzirik aitortzen. Jakin ere, orduko historiografoak ia etzekiten, Etnologiarik munduan zanik ere. Barkakizun da, beraz, Gorosabel'ek artzai-garairik aipatu ere ez egitea.

Barkakizun da. Bañan gaur bego gauza ontan: Usurbil artzai-garaiko erri jatorra dala; Usurbil'en jatorria, Donostia baño zaarra goa dala; Usurbil etzala Donostia'ren barruan jαιο.

Eta jarrai dezagun aurrera.

ERREGEAK GIPUZKOAN ERRI BILDUAK SORTZEN

Erregeak ikusten ditugu Gipuzkoa'n Erri Bilduak, *Villak* sortzen, Erri Bilduen sorrerako Eskutitzak ematen, eta Eskutitzakin batean, baita bakoitzari bere Foruak ere.

Nola egiten ziran orduan gauza auek?

Ikutu dezagun orain puntu au.

Gipuzkoak, bere Batzar Nagusien bitartez gobernatzan zuan bere burua. Bañan, ala ere, Gipuzkoa bera ez, Erregeak baizik azaltzen dira Gipuzkoa'n (eta berdin Jaunak Bizkai'an) Erri Bilduak sortzen. Zergatik Erregeak? zergatik Gipuzkoa bera ez? Nola egiten ziran orduan gauza auek?

Gipuzkoa, histori-zaleak aitortzen dutenez, bere buruaren jaunda-jabe zan orduan bere bizitzan, bere Erri-bizitzan.

Bañan errien bizitzan ba zan arlo bat, zer-egin bat, gure Gipuzkoa'k (eta berdin Bizkai'ak ere) besteren esku ipintzen zuana: gerra, Erriaren defentsarako gerra, Gerrako Ministerioa. Gerra erabakitzea, gerra deklaratzea, Gipuzkoa'k bere esku izango zuan; bañan gerra eratzea, organizatzea, gerra bera egitea, ori Gipuzkoa'k inguruko Erregeren baten esku ipintzen zuan: bein Nafarroa'ko Erregeren eskuetan, bein Kastilla'ko Erregeren eskuetan (Erregeren beraren eta gipuzkoar mutillekin egiteko) ortarako dotatzen bait zuan Gipuzkoa'k Erregea ondotxo. Bizkaiak ere berdin egiten zuan Haro'ko Jaunaren bitartez.

Ortaz gañera, Erregeren esku ipiñi oi zan orduan, baita, Justizia ere, «Justiziako Ministerioa»; ez justizi arrunta, justizi txikia —ori erri bakoitzeko Alkateak egiten zuan— Justizi aundia baizik: ots! apelaziokoa, eta gaizkille aundien ta iltzalleen kontrakoa.

Gerra ta Justizi ori, gipuzkoarrok Erregeren eskuetan ipintzen genduan; ori bai, Ministerio ortarako guk geurok aukeratutako Erregeren eskuetan zala Nafarroa'koa zala Kastilla'koa.

Bañan —gauza guztietan bezela— ibillian-ibillian eta ezarian-ezarian, bi gauza oien bidez, Errege Jaunak beren eskubideak gero ta geiagotzen joan ziran, arik-eta XVIII gizaldirako lekurik geienetan Errien izaeraren jaun-da-jabe zearo izaieraño iritxi ziran arte. Espainia'n esan bait diteke, XVIII gizaldi ori ezkerero zearo baztartuak billakatu zirala, Aragon'go ta Katalunia'ko ta Kastilla'ko Korte edo Batzar Nagusi famatu aiek, gure Euskalerrietakoak ez bezela; XVIII gizaldi ori ezkerero esan bait diteke *Real Consejo* zeritzan «Erregeren Kontzeilloak» despatxatzen zituala Erreinuko gauza guztiak, gureak ez beste, XIX gizaldi-erdira arte.

Bañan gure artean ere, bi gauza aien bitartez —Gerra ta Justiziaren bitartez— Errege Jaunak gauza asko ta asko beren eskuz egitera iritxi ziran, eta auen artean bat auxe: Erri Bilduak sortzea. Begira zer bidetik, gutxi-gora-beera.

Errien defentsa eratzeak gutxienez eskatzen zuana, Erriak ormaz, murallaz esitzea izaten zan —Erririk aundienak, alegia— eta nuncan-nuncan gatzeluak eraiki, beren Alkaideakin.

Eta, ala berean, baita Justiziak ere gauza bera eskatzen zuan: gaizkilleen kontrako kartzelak eta Auzitegiak; eta ez nun-nai, Erri Seguruetan baizik, aiek ere beren Alkaide ta Probestu ta Amabiakin.

Orra, beraz, nola Erri Bilduak egitea, Erregeren eskuetaratu zan, ezarian-ezarian eta ibillian-ibillian, Gerraren eta Justiziaren bidetik.

Neurri ortan —leen ere esan degu-ta—, Gipuzkoa'n, Nafarroa'ko Errege batek —Santxo «Jakintsu'k»— sortu zigun Donostia'ko Erri Bildua: 1180'gn urte-inguruan sortu ere.

Urrengo Gipuzkoa'ko Erri Bildua Ondarribia izan zan, Kastilla'ko

Alfontso VIII'ak sortua, 1203'gn urtean. Urrango biak Getaria ta Motriku izan ziran, aiek ere Alfontso VIII'ak sortuak, 1209'gnean.

Lau Erri auek, kostaldekoak dira —orduko Erregeak Kostari asko begirutzen zioten; andikan bait zan orduan etsai-arraiskurik aundiena—. Ortara, gure Kostaldean ba genituan lau Plaza seguru: Donostia'z gañera, Ondarribia, Getaria ta Motriku: lau Plaza portudunak, eta aietan, bi, Donostia ta Ondarribia, gazteludunak.

Lurraldeko Errian txanda, andik puska batera arte etzan iritxi. Eta lurraldeko Erri Bildu oiek, Nafarroa'ra begira egin zituzten orduko Errege kastillarrak: Tolosa, Ordizia'ko *Villafranca*, eta Segura, 1256'gn urtean; Kastilla'ko Alfontso X, «Jakintsu» zeritzanak egin bait zituan, irurak urte berean, eta irurak Nafarroa'ra begira. Eta andikan laister, Errege berak Mondragón-Arrasate, 1260'gnean; eta andikan zortzi bat urtera, Errege «Jakintsu» berak, Bergara 1268'an.

Eta, aizkenik, andikan puska batera, eun-da iru urtera, egiña da beste aien antzera Erri Bildu, zuen Usurbil: 1371'gnean. Erregea ba dakizute: bañan esan dezagun berriz ere: Enrike Trastamara'koa, beste izenez «Mesedegillea».

ATXEGATARRAK

Atxegatarrak nortzuk ziran, gutxi edo geiago jakingo dezute noski.

Atxegatarrak, Usurbil'en, geroko Sanmillandarren aurrekoak ziran: Elizako Patronatua zutenak, ots! Apaiza izendatzeko eskubidedunak.

Etxea, ba dakizute nun zuten: Usurbil'go erribera-erriberan; gaur oraindik zutik dago, «Barón de Sangarrenena» deritzan Jauregi galant-ederra, leenagoko «Atxega-Torre», gero baserri biurtua, bere aldamenean daukala.

Atxaga-torrearen atze-aldean, ibai-ibaian, bein baño geiagotan burruka garratzak gertatu bait ziran, oñeztar ta gamboarren artean, eriotzak ere izateraño. Begira, nola dakartzian gertaera oiek Lope Garcia de Salazar'ek bere «Las Bienandanzas e Fortunas» deritzan liburuan, Aaide Nagusien arteko burrukak aipatzean:

«La primera homezida que hubo entre ellos, fue, que Martin Lopez de Murua, que era Mayor del Bando de Oñez valía mucho («Balio aundiko gizona zala», alegia), e levantáronse contra él todos los Gamboynos, e hobieron grandes homezidas, e pelearon en el vado de Usurbil, que es arriba de Orio, e, pasando Martin Lopez (*Murua'koa*) en su caballo, fue herido de una saeta por la cabeza, e cayó muerto del caballo en medio del vado; e, como los suyos lo

vieron muerto, echaron todos a fuir, e quedó él e otros de los suyos muertos en poder de los enemigos.»

«Vado de Usúrbil» dalako ori nun dagon zuek jakingo dezute, nik baño obeto, bañan Atxega-atzeko ibai-troxua da, iñolaz ere.

Beste leku batean onela mintzatzen da Lope Garcia de Salazar bera:

«Después desto hay memoria, que se juntaron en aquel lugar de Usúrbil, todos los dichos Bandos de Oñez e Gamboa, e que pelearon en aquel vado de Usúrbil, todo un día; e a las veces sacaban los unos e los otros del vado; e que morieron allí muchos bueños de todos; e que fue allí dexarretado Ochoa Lopez de Balda el Viejo (Ganboatarra); que se partieron con la noche, e sacáronlo los suyos por muerto, e así escapó de las dichas feidas.»

Atxegatar oiek etzirala, Usúrbil Erri Bildu egitearen zale izango esan degu.

Eta, izan ere, gure Errege Enrike'ren egunetan bertan, Aaide Nagusiak, Gipuzkoa'ko zenbait paperetan, baserrietan milla gaiztakeri egiten azaltzen zaizkigu, baztarrik-bazter nai zuten lapurretak guztia egiten; eta orregatik erriak kexa ziran, eta estuera artan Erri Bilduen babes-billa zebiltzan Jauntxo aien kontrako. Ori garbi azaltzen da, besteak beste, Segura'ko eta Arrasate-Mondragoe'ko zenbait paperetan.

Begira, nola mintzatzen diran Segura'ko paperak:

«Los cabdillos de los Bandos de Gamboa e de Hoñaz... mantienen muchos escuderos andariegos et malfechores, de los quales rescibimos muchos males e agravios... Suelen tomar ganados e aves e otras cosas contra la voluntad de los dueños.»

Eta Arrasate-Mondragoe'koak oraindikan garratzago:

«Vivimos en servidumbre oscura e muy desaguisada con los males e daños e furtos e robos e fuerzas e desaguisados, que rescibimos de los Ricos Homes e Caballeros e Escuderos poderosos que viven e entran en la dicha tierra e en la comarca.»

Mondragoe-inguruko errixkak dira ola mintzatzen diranak. Eta oker aundi oien kontrako, gauza bat erabakitzen dute: guztiok Erri Bildu baten babesean jartzea. Erri Bildu ori, Arrasate-Mondragoe izango zan; eta babes ori eskatzen zutenak, an inguruko zazpi erri txiki ziran: Garagartza, Udala, Eremuzketa, Isasagaña, Gesalibar (Santa Ageda), Uribarri eta Oleaga; urtea, 1353, Gaztela'n Errege, gure Enrike'ren anai-erdi «Don Pedro el Cruel»; gauza onartzeko batzar-lekua berriz, Mondragoe'ko Eliza Nagusia. Orra Ixkribauaren Idazkia:

«Por nos salvar e defender de los dichos robos e males e desaguisados que rescibimos... conocemos e otorgamos, que entramos por

vecinos de la dicha Villa de Mondragón... para agora e para siempre jamás... que seamos del Juzgado e del Fuero e de la Jurisdicción de la dicha Villa de Mondragón.»

Ots! Mondragoe'rekin kolazio egiten zutela. Eta guzti ori, Aaide Nagusien gaiztakerietatik iges-egiteko. Ez da, beraz, arritzeko, Aaide Nagusiak, Erri Bilduen etsai izatea, otsoa artzanoraren etsai izaten dan bezela, eta lapurra Erriko Probestuaren etsai.

Ortaz gañera, gauza jakiña da, urteak joan eta urteak etorri, 1450'gñean Gipuzkoa'ko eta Bizkai'ko Aaide Nagusi askok, Gipuzkoa'ko Erri Bildurik aundienai «desapio» egin zietela: «Gauza baziran, etortzeko burrukara» alegia. Eta, ain zuzen, beste asko ta askoren artean, Atxegatar bat, Migel, izan zan desapio ori izenpetu zutenetan bat.

Atxegatarrak, Usurbil'go Elizaren Patronatoa izan zutela ere esan degu. Ez dakigu noiztandik eta nork emanda. Bear bada, gure Don Enrike Erregearen eskutik. Ain xuxen, Errege au izan zan, Oria'tar Lope Lopez bati, Arriaran'go Elizaren Patronatoa erregali egin ziona, bere anai Don Pedro'rekiko gerratean Oria orrek bera ondo serbitu zualako. Beste orrenbestegatik baita, Oñati'ko Konde Jaunari ere, ia-ia eman bait zion Arrasate-Mondragoe'ko Jaun izatea bera. Olakoxe esku-zabala ta «Emallea» izan zan Errege Jaun ura, bere serbitzari leial izan zituanakin.

Nolanai dala, Atxegatarrak Errege Jaunari esker-oneko izan bazitezkeion Elizako Patronatuagatik, etzitzaizkion ain esker-oneko izango, beren lur-inguruan Usurbil Erri Bildu egin zualako.

«BELMONTE DE USURBIL» EDO KALE XAAR

Orain bukatu baño leen esan dezagun zerbait, Erregek bere Eskutitzean egiteko agindu zuan Erri Bilduaz: «Kale Xaarrez», alegia.

Ikusi dezute Erregeren Eskutitzak erriarentzat «ormak» aipatzen dituala: «Erria ormaz inguratu dezazutela, nai dezutenean eta al dezutenean».

Zer orma ziran oiek?

Zenbait lekutan, orma oiek, murallak, murail formalak izan oi ziran. Orla, gaur oraindik Ondarribia'n ikusten ditugunak, eta leen Donostia'k zituanak. Beste zenbait lekutan, muralla jatorrikan gabe, etxe elkarri erantsi-erantsien bitartez egiten zan erriaren murallatza. Ernani'n eta Errenteria'n gertatzen zan bezela. Olakoetan etxeak beren aurrea kale-aldera izaten zuten, eta atzea kanpo-aldera; eta kanpo-alde ortan aterik ez, leioak bakarrik baizik. Eta ola ere erria «*cercada*», «ormadun» izan diteke.

Zuen «Belmonte de Usurbil», azken oietakoa zan. Gaur oraindik ere gordetzen du olako izaera zerbait, etxeak alkarri erantsiak, alegia.

Erriko kaleetat ez eta portaleetat, Erregeren eskutitzak ez dio ezer. Bañan geroztikako paperak, Gorosabel'ek dionez, iru kale ta iru portale aipatzen dituzte. Zuek zeurok obeto jakingo dezute, nundik nora ziran iru kale oiek. Gaur, mutur batetik beste muturrera —ifaraldetik ego-aldera— kale bat garbi-garbi azaltzen da, ezker-eskubi etxeak dituala; orain, leengo etxe asko galduak bide dirala ezik; leen-ordea, dudarikan gabe, oso-osorik eta elkarri erantsi-erantsirik zeudela, etxeak berak erriaren defentsa gerrateetan ederki egin zezateken, atea kalera zutela, eta atzea, ate gabe, kanpora, andik inor sar etzedin.

Ba zan baita —eta oraindik sendo asko irauten du —Erriko Etxea ere, orain «Kontseju Zaar» esaten zaiona, bere kartzela ta guzti, etxe sendo, Torre-antzeko, itxuraz orain seireun urtekoa.

Portaleak, bi beintzat, kalearen bi muturretan ziran, gaur oraindik ageri bait dira Ego-aldekoaren señaleak, eta baita Ifarraldean «Portale» izeneko etxe bat ere. Ori zuek dakizute nik baño obeto. Irugarren baten aitamena ere bai bait da, Elizalde'ra begira dagon etxe batean.

Portaleetat kanpora ageri dira baita, «Arrabal» izeneko beste etxeren batzuek ere.

Zertarako zan, ordea, guzti ori?

Erregeren Eskutitzak, bere asieran naiko argi dio. Itz gutxitan, usurbildarrak, gerra-garaietan batez ere, beren buruak Erri Bilduan seguruago defendi zituzaten, eta ola Erregearen serbitzua obeto bete.

Erregeren serbitzua (*real servicio, servir al Rey*) ba dakizute zer izaten zan: gerra-garairako errien defentsak prestatu, etsaiaren kontra erriak indartu, alegia.

Serbitzu ortaz gañera, denbora berean, erriko jendearentzat gerra-garairako babesa seguratzten bait zan, emakumeentzako batez ere ete umeentzat. Itz bitan, Erri Bilduak, jende argalarentzako segurantzia ziran, eta Erregearentzako indarra, etsaiari gogor-egiteko.

Lekuz, zuen gaurko Kale Xaar ori oso egoki zegoen ortarako, bixkargune erosoan, bere iru kale ta iru portalekin. Portale bakoitzak, gañera bere ondoan an izango bait zuan bere Portalondo izeneko Torrea, gabez erriko atea ixteko Kargodunaren bizi-leku.

Orra, beraz, nolako erri txukun, airoxo ta panpiña sortu zenduten usurbildarrok, orain seireun urte, Errege Jaunaren Eskutitz arren ondoren: bixkargune politean, aize-garbi-leku egokian, izan liteken bixta-biderik bikañenean. Zerbaitegatik ipiñi bait zion Erregek *Belmonte de Usurbil* izena... azkar asko galdu bait zitzaion ezik...

BUKATZEKO

Eta ez noa ezer geiago esatera.

Bañan bai, gure Diputazioko gizon bat gure artean daukagun ezkerok, «sugerentzi» txiki bat egitera: gaurko Kale Xaarrek —orain seireun urteko *Belmonte de Usurbil*'ek alegia— merezi lukeala ukitu maitekor bat; gaurko usurbildarren eta Diputazioaren eskutik, ikutu goxo, maitekor bat.

—Zer?

—Zerbait zaar-berritze, zerbait «restaurazio», naiz ango etxerik zaarrenetako batean, naiz leengo portaleetako bat berriro altxatzea, edo olako zerbait, SEIREUNGARREN URTEBETETZEAREN go-goangarri. Merezi bait luke lekuak, bere leengo historiaz eta gaurko turismoz.

Eta esan det, esan bear nuana.

LEKUONA'TAR Manuel'ek.

